

**“MİLLİ MÜCADELE” DÖNEMİNDE TÜRK-SOYVET
İLİŞKİLERİNDE MOLOKANLAR (MALAKANLAR) SORUNU**

Dr. Yavuz ASLAN*

Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nde, TBMM Hükümeti ile 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra oluşan Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSR)'nin arasında dostluk ilişkileri kurulmuş, 16 Mart 1921'de, imzalanan Moskova Antlaşması ile bu dostluk pekiştirilmiş, RSFSR Hükümeti “Misak-ı Milli”yi kabul etmiş ve Anadolu'daki harekete maddi ve manevi yardımlarda da bulunmuştur. Ancak kurulan bu dostluk ilişkilerinde, büyük sıkıntılar yaşandığı ve zaman zaman büyük sorunlar ortaya çıktığı da bir gerçektir. Özellikle TBMM Hükümeti'nin, 1921 başlarında Türkiye'deki “Komünist ve Sosyalist” hareketlere karşı cephe alması ve daha sonra Fransa ile Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanması, Türk-Sovyet ilişkilerinde sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliğe yol açan konulardan birisi de “Molakanlar Sorunu”dur. Bu sorun üzerinde durmadan önce, Molakanlar kimdir ve Türkiye'ye nasıl gelmişlerdir? Sorularına cevap vermek, konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

17. yüzyıl ortalarında, Rusya'da, Patrik Nikon'un Rusça yazılan din ve dua kitaplarında bulunan bazı yanlışları düzeltmek için harekete geçmesi üzerine, Rus kilise mensupları arasında hoşnutsuzluklar ortaya çıktı. Nikon'un bu yanlışları düzeltip, bunları ruhânîlere kabul ettirmek yolunda yaptığı bütün çabalara rağmen, Nikon'un yeniliklerinden hoşlanmayan ve bunların yanlış olduğunu iddia eden kuvvetli bir ruhânîler zümresi meydana geldi. Halk arasında da yeniliklere karşı düşmanca bakış arttı. Meşhur Slovetiski Manastırı'nın yeni kitapları kabul etmeyişi, Nikon hareketinin büsbütün baltalanmasına sebep oldu. Rus Kilisesi'nde ayrılık tehlikesi belirmesi üzerine telaşlanan Rus Çarı Aleksey Michayloviç, 1666 tarihinde Moskova'da bütün Rus ruhânîlerini toplantıya çağırdı. Ruhânîler toplantısı, İstanbul Rum Patriği tarafından da onaylanan Nikon'un yaptığı düzenlemeleri yeniden tasdik etti ve karşı gelenleri cezalandırma kararı aldı. Bu karara rağmen Rus halkının bir kısmı, özellikle Volga'nın kuzeyindeki ormanlık bölgede yaşayanlar “eski dini” bırakmadılar. Bunlar bir süre sonra ise çeşitli sektant (tarikat)lara bölündüler. Bu tarihlere oluşan sektantlardan birisi de Molakanlardır¹.

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Tarih Böl. Öğrt. Üyesi.

¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Ankara, 1993, s.221-222.

Türkiye'deki Molokanlar üzerine geniş bir araştırma yapan Orhan Türkdöğän'da, bu topluluğun Rus halkından ayrılmasının sebebinin dinsel anlaşmazlıklar olduğunu belirtmektedir. Orhan Türkdöğän'nın yazdığına göre o tarihlerde Rus halkının inancında, haftada iki gün süt içme geleneği vardı. Oysa ki Molokanlar böyle bir perhiz (oruç) inancına itiraz ederek, haftanın her gününde süt içilebileceği kanaatinde idiler. İşte, ayrılık bu nedenden ötürüdür. Rusça Moloko (süt), Molokan ise (süt içen, perhizi bozan) anlamına gelir². Amerika'ya göç eden Molokanlar üzerine araştırma yapan Amerikalı araştırmacı P.V. Young da "Molokanlar, süt içenler veya büyük ayrılıştan sonra büyük perhiz (lent) süresince sütü kullanmakta ısrar eden Rus Ortodoks sınıfıdır"³ diye tanımlamaktadır.

Grup, kendilerini "Manevi Hıristiyanlar" veya "Hakikat İnsanları" olarak da kabul etmektedirler. Hatta çoğu kez, "Kutsal Sıçrayıcılar" diye de adlandırılır. Molokan kelimesinin çeşitli yazarlara göre farklı yazıldığı da görülmektedir: Malakan, Molokanî, Molokaniye, Molokane, Molokaneh ve Molokan⁴.

1680'li yıllarda, Molokanların Yunan Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmaları şiddetli işkence ve ıstıraplarla dolu bir hayat sürmelerine sebep oldu⁵. Dini inanışlarından dolayı şiddete karşı olan ve askerlik yapmak istemeyen Molokanlar, Rusya'da Çar Hükümetleri tarafından devamlı baskı ve takiplere maruz kaldılar⁶. Bu baskılar sonucunda Molokanlar ve diğer bazı sektant (tarikât) mensupları Sibirya, Ukrayna ve Kafkaslara kaçtılar⁷. Bunlardan bir kısmı ise Amerika⁸ ve Kanada'ya⁹ göç ettiler¹⁰.

² Orhan Türkdöğän, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, Erzurum, 1971, s.2-3.

³ Pavline V.Young, *The Pilgrims of Russian Towns*, Chicago Press, 1932'den Naklen, Türkdöğän, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, s.3.

⁴ Türkdöğän, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, s.3; Kars Bölgesinde Yaşayan Molokanlara yerli halk, Malakanlar diye hitap ederler.

⁵ Türkdöğän, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, s.3.

⁶ *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi (Azerb. Cum .MDEYTA)*, F.28, Op.1, D.68, L.12; Molokanların dini inanışları, sosyal ve kültürel yapıları hakkında bakınız. Türkdöğän, *Molokanların Toplumsal Yapısı*.

⁷ Kurat, *Rusya Tarihi*, s.222.

⁸ Rus-Japon Savaşları esnasında, 1904-1906 yılları arasında, 10.000 kadar Molokan'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ettiği ve bunların Kalifornia ve Los Angeles bölgelerine yerleştirildikleri kaynaklarda belirtilmektedir. (Orhan Türkdöğän, *Molokanların Tarihçesi ve Türk Kültürü İçinde Molokanlar*, Atatürk Üniv. İşletme Fak. Yay., Erzurum, 1990, s.13)

⁹ Bu sektantlar içerisinde Kanada'ya göç edenler daha çok Doukhoborlardır. Kanada Hükümeti'nin de yardımları ile 1899 tarihinde buraya yerleşen Doukhoborların 1970 yıllarındaki nüfusu, 9 bine yükselmiştir. (Türkdöğän, *Molokanların Tarihçesi ve Türk Kültürü İçinde Molokanlar*, s.7-8).

¹⁰ Amerika'daki Molokanlar hakkında bakınız. Türkdöğän, *Molokanların Tarihçesi ve Türk Kültürü İçinde Molokanlar*, s.13-22.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra Kars ve çevresini ele geçiren Ruslar, bir taraftan bölgedeki Türklere uyguladıkları baskılarla, onların bölgeden göç etmelerine sebep olurken, diğer taraftan Kars'ın düz ve verimli köylerine "Molokan, Doukhobor ve Khakhol" gibi Rus kolonisi köylüleri, Nemets (Alman), Estonyalı vs. Protestan köylüleri ve Anadolu ve Kafkasya'dan çok sayıda Rum, Ermeni, Yezidi, Asurî gibi unsurları getirerek yerleştirdiler¹¹. Göçürülen Rus nüfus içerisinde en kalabalık grubun Molokanlar oldukları anlaşılmaktadır. Stefanos Yerasimos, Kars Bölgesi Rusya'nın eline geçtikten sonra, 1896 yılına kadar 20.000 Molokan'ın Çarlık yönetimi tarafından Kars'a yerleştirildiklerini yazmaktadır¹².

Ya bu verilen 20.000 rakamı doğru değildir veya Molokanlar Çarlık Rusyası hakimiyetinde olan Kars'ta da rahata kavuşamamış ve bir kısmı Kars'tan başka yerlere göç etmiştir. Çünkü 1907 tarihinde yayımlanan Rus Nüfus İstatistiklerine göre, Kars Oblastı (Bölgesi)'nde yaşayan bütün Rus nüfusun toplamı 15.257'dir¹³. Bu rakam sadece Molokanları değil, bölgede bulunan bütün Rus nüfusu ifade etmektedir. 1 Ocak 1912'de yapılan nüfus sayımı, Molokanların bölgedeki sayıları hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. Bu sayıma göre; Kars Oblastı'na bağlı olan; Ardahan'da 1638, Kağızman'da 341, Oltu'da 11 ve Kars'ta 11.573 kişi olmak üzere, toplam 13.563 sektant (tarikat) mensubu Rus vardır. Bu sayının büyük ihtimalle, büyük bir oranı Molokanlardır. 1913 tarihli Kafkazski Kalender'e Rus sektantlar olarak yazılmasına karşın, daha sonraki yıllarda bölgede hep Molokanlardan söz edilecektir. Bu tarihte Kars Bölgesi'nde bulunan diğer Rusların, yani belirtilen sektantlara bağlı olmayan Rusların sayısı da 4758'dir. Böylece 1912'de Kars Oblastı'nda toplam Rus nüfus 18.321 kişidir¹⁴.

Molokanlar Kars'ın Yalınçayır (Zührap), Meydancık, Ladikars (Viladikars), Digor, Çalkaver, Çakmak, Selim, Zavot vs. takriben 35 köyüne yerleştirilmişlerdir¹⁵.

1920 sonbaharında Türk Ordusu'nun Doğu Cephesi'ndeki ileri harekâtıyla Kars yeniden Türk sınırlarına dahil edilince, bölgede bulunan Molokanlar için bir taraftan yeni problemler başlarken, diğer taraftan Molokanlar Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Molokanların Türk-Sovyet ilişkilerinde bir sorun olmasında özellikle RSFSR Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, bu konuda TBMM Hükümeti'ne karşı tutumunun ve Bolşeviklerin bunların arasında yaptıkları propagandaların etkisi büyüktür.

Şöyle ki, RSFSR Hükümeti'nin Türkiye Yetkili Temsilcisi atanarak¹⁶, 28 Aralık 1920'de, Kars'a gelen Medivani, bölgedeki Molokanlarla yakından

¹¹ M.Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1953, s.553; S.Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma*, Erzurum, 1997, s.8.

¹² Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye)*, I.Baskı, İstanbul, 1979, s.232.

¹³ *Kavkazski Kalender*, Tiflis, 1907, s.199.

¹⁴ *Kavkazski Kalender*, Tiflis, 1913, s.132.

¹⁵ Türkoğan, *Molokanların Tarihçesi ve Türk Kültürü İçinde Molokanlar*, s.22.

ilgilendiği. Kars'ta kaldığı 24 gün içerisinde, bölgedeki Molokan köylerini dolaşan Medivani, bunlar arasında Bolşevik propagandalar yapmış ve bu durum Kâzım Karabekir Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştı¹⁷.

Kâzım Karabekir Paşa, Molokanların ziraat ve hayvancılıkta son derece iyi ve ilerlemiş olmalarından dolayı, bunların Kars Bölgesi'nde kalmaları ve hatta Anadolu içlerinde de bunlardan faydalanılması düşüncesinde idi. Ancak, Medivani'nin bunlar arasındaki propagandaları ve bunun sonucunda aralarında Bolşevik teşkilat kurmaları, kızıl bayraklar ile gösteriler düzenlemeleri Molokanların artık Türkiye'de bırakılmalarını imkânsız hale getirmişti. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, Medivani'yi Molokanlar arasında yaptığı çalışmalarından dolayı uyarırken, durumdan da TBMM Hükümeti'ni haberdar etmişti. Nihayet bir süre sonra, Bolşevik bir unsur olarak görülen Molokanların, sınır dışına çıkarılmaları ve yerlerine Türk göçmenlerin yerleştirilmesi kararlaştırıldı¹⁸.

Görüldüğü gibi Kâzım Karabekir Paşa, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Medivani'nin Molokanlar arasında yaptığı Bolşevik propagandalardan oldukça rahatsız olmuştur. Bu nedenle bizzat kendisi bu propagandaların Molokanlar üzerinde yaptığı etkiyi görmek için Molokan köylerini dolaşmış ve gözlemlerde bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa, davetli olarak gittiği Çakmak Köyü'ndeki izlenimlerini ve Molokanlar ile ilgili düşüncelerini "İstiklal Harbimiz" adlı eserinde aktarmaktadır¹⁹.

RSFSR Hükümeti'nin Türkiye yetkili temsilcisi olan Medivani'nin Molokanlar arasında yaptığı Bolşevik propagandalara ve bunun sonucunda TBMM Hükümeti tarafından Molokanların Rusya'ya göçtürülmesine, yani sınır dışına çıkarılmalarına karar verilmesine rağmen, kısa bir süre sonra, Moskova Konferansı'nda her iki tarafta, Molokanlar sorununu hiç gündeme getirmemişlerdir²⁰. Ya 1921 başlarında gelişmeye başlayan Kars'taki Molokanlar ile

¹⁶ RSFSR Hükümeti, TBMM Hükümeti ile kurduğu iyi ilişkiler çerçevesinde Ankara'ya bir sefaret heyeti göndermeyi kararlaştırmış, Ankara Büyükelçisi olarak da Ş.Eliava'yı tayin etmişti. Ancak Eliava hastalığı nedeniyle Ankara'ya gidememiş, ilk zamanlar onun görevini Büyükelçilik Sekreteri olarak Upmal Angarski yürütmüştü. (A.M.Şamsutdinov, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1923*, Moskova, 1966, s.192.) Upmal Angarski, Türkiye'ye gelen Sovyet Rusya Hükümeti'nin ilk resmi temsilcisidir. (G.V. Çiçerin, *Stati i Reçi Po Voprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskova, 1961, s.192.) Daha sonra ise Eliava'nın yerine Medivani (Midivani) atanmıştır. (Şamsutdinov, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1923*, Moskova, 1966, s.192; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1982, s.50.

¹⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1988, s.869.

¹⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.869.

¹⁹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.877-878. Bu metin ekte verilmiştir. Bkz. Ek.1.

²⁰ Bununla beraber, Moskova Konferansı'nın 12 Mart 1921'de yapılan oturumunda, Kars ile ilgili sorunlar gündeme geldiğinde Türk Heyeti, Kars'ta Müslüman olmayan ahaliye baskı yapıldığı söylentilerinin gerçeği yansıtmadığını, bunun aslında gerçeği örtbas etmek için yapılan bir oyun olduğunu ve bu konuyu tartışmak istemediğini ifade etmiş ve

İlgili problemler, henüz üzerinde durulacak önemli bir sorun haline gelmemiştir, ya da her iki tarafta o günün şartlarında bu konuyu da görüşme masasına getirmeyi uygun görmemişlerdir. Oysa ki, Moskova Konferansı'nda Rusya ve Türkiye'de bulunan askerî ve sivil esirlerin karşılıklı değiştirilmesi meselesi, önemle ele alınmıştır.

Özellikle 16 Mart (1921)'ta yapılan son günlük oturumda, Türk Heyeti tarafından askerî ve sivil esirlerin karşılıklı değiştirilmesi konusu gündeme getirilince, "Rus Tahliye Merkezi Başkanı" Yastrebov'un yapmış olduğu konu ile ilgili açıklamalar okunmuştur. Rus tarafının konuya bakışını gösteren ve oldukça detaylı olan bu açıklamalarda, Molokanlara hiç değinilmemesi de oldukça ilginçtir. Halbuki Yastrebov açıklamalarında, Türkiye'de daha Rus esirlerin bulunduğunu iddia ediyor ve onların Rusya'ya geri gönderilmelerinin sağlanmasını istiyordu. Bundan başka, Yastrebov açıklamasında, Rusya'daki Türk askerî ve sivil esirlerinden de söz ederek, bunların dağınık halde olmalarından dolayı tespit ve toplanmalarındaki güçlükleri belirtmiş ve bir özel komisyon oluşturulması, esirlerin mal ve eşyalarının tespit edilmesi gerektiğini vurgulamıştır²¹.

Konferansta okunan Yastrebov'un bu açıklamaları üzerine Türk Heyeti, kendilerine verilen güvenilir resmi bilgilere göre, Türkiye'de asker veya sivil Rus esirlerinin bulunmadığını beyan ederek, eğer olsaydı da Türkiye'nin, Rusların Türk esirlerine davrandığı gibi, Rus esirlerine davranmaya hazır olduğunu belirtmiştir²².

Bu açıklama Rus Heyeti'ni tatmin etmemiş olacak ki, Türk Heyeti, Türkiye'de Rus esirlerinin bulunduğu dair iddiaların, Rusya'daki Türk esirlerinin geri verilmesi ile ilgilendirilmemesi gerektiğini, Rus Heyeti'nin Türkiye'de Rus esirlerinin bulunduğu yeri bildirmeden, onların iadesini talep etmesinin anlaşılabilir bir davranış olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Türk Heyeti, Rus Heyeti'nin kuşkularını gidermek için, Türkiye'de Rus esirleri varsa, bunların tespit edilmesi ve listelerinin yapılmasına ilişkin çalışmaların gerçekleştirilmesi konusunda, Ankara'daki Rusya yetkili temsilcisine mümkün olan her türlü kolaylığın sağlanacağına dair garanti vermeye hazır olduklarını ifade etmişlerdir²³.

---

konu kapatılmıştır. (*Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Siyasi Partiyalar ve İçtimai Hareketler Arşivi (Azerb. Cum. SPHIA) F.609, Op.1, D.15, L.52*).

²¹ *Azerb. Cum. SPHIA, F.609, Op.1, D.15, L.69.*

²² *Azerb. Cum. SPHIA, F.609, Op.1, D.15, L.63.*

²³ *Azerb. Cum. SPHIA, F.609, Op.1, D.15, L.64.* Yusuf Kemal Bey, konferansta geçen bu konuşmaları "Vatan Hizmetinde" adlı eserinde doğrulayacaktır. Yusuf Kemal, 11 Nisan tarihinde, Ankara'ya Moskova Antlaşması ile ilgili gönderdiği raporda şunları yazacaktır:

"Müzakere esnasında Ruslar bizim memleketlerde Rus esirleri bulunduğunu söylediler. Biz bu iddiaların nefselemre muvafık olmadığını bildirdik. Eğer varsa bildirilip iadeleri için hükümetimizin nezdinizdeki Rusya Sefareti'ne veya mümessiline her türlü teslimatı göstereceğini vaad eyledik. Binaenaleyh bu bapta icab eden muamelenin ifa buyurulmasını niyaz eylerim".

(Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981, s.227).

Yapılan görüşmelerden sonra, Moskova Konferansı'nda esirlerle ilgili madde şu şekilde kabul edildi²⁴:

“Madde : 13- Rusya, işbu antlaşmanın imzalandığı gün itibarıyla, Avrupa Rusya'sı ve Kafkasya'da bulunan bütün asker ve sivil Türk esirlerini üç ay içerisinde, Asya Rusyası'ndakileri ise altı ay içerisinde, masrafları Rusya tarafından karşılanmak üzere Türkiye'nin kuzey-doğu sınırına kadar getirmeyi taahhüt ediyor. Türkiye'de kendisinde bulunan asker ve sivil Rus esirleri aynı şekilde vermeyi kabul ediyor. Bu geri yollamaların ayrıntıları işbu antlaşmanın imzasından sonra yapılacak özel bir sözleşme ile belirlenecektir.”

Bu sırada Konferans'ta, bu özel sözleşmeyi hazırlayarak imzalayacak kurul üyeleri de belirlenmiş, Rusya tarafından Sobanin, Yakuboviç ve Yastrebov, Türkiye tarafından ise, Albay Seyfi Bey, Binbaşı Saffet ve Yüzbaşı Mithat bu iş için görevlendirilmişlerdi²⁵.

Oluşturulan bu kurulun çalışmaları sonucunda, 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nın 13.maddesinin nasıl uygulamaya konulacağı belirlenerek, 28 Mart'ta “Esir Mübadele Sözleşmesi” imzalanmıştır. İyi niyet çerçevesinde oluşturulan bu metinde esirlerin nasıl mübadele edileceğinden, bu mübadelenin süresine, iade noktalarından, esirlerin her türlü ihtiyaçlarına kadar her şey açıklığa kavuşturulmuştur. Özellikle sözleşmenin ikinci maddesi ise esirlerin vatanlarına gönderilmesi işinin karşılıklı isteğe göre yapılmasını ve kesinlikle zor kullanılmayacağını içermektedir ki, daha sonra Kars Bölgesi'ndeki Molokanların da Moskova Antlaşması'nın 13. maddesi kapsamına alındığı ve 28 Mart tarihli yukarıda ifade edilen sözleşmenin ikinci maddesine göre değerlendirildiği anlaşılmaktadır²⁶.

Ancak açıkça görüleceği gibi, Moskova Konferansı'nda Türk tarafı, Türkiye'de asker veya sivil Rus esirlerinin bulunduğunu kabul etmemektedir. Bu sava göre, demek ki TBMM Hükümeti, Kars Bölgesi'nde yaşayan Molokanları Rus esiri değil, kendi vatandaşı olarak görmekte ve 1921'in başlarında Molokanları sınır dışına çıkarmak gibi herhangi bir düşünceye sahip bulunmamaktadır. Aslında Rus tarafı da, Türkiye'de Rus esirlerin bulunduğunu iddia etmesine karşın, Molokanlardan söz etmemektedir.

Halbuki yukarıda belirtildiği üzere Medivani'nin Kars Bölgesi'nde Molokanlar arasında yürüttüğü faaliyetlerden sonra, Kâzım Karabekir Paşa'nın belirttiğine göre, Ankara Hükümeti, Molokanları sınır dışına çıkarmaya karar

²⁴ *Azerb. Cum.SPİA*, F.609, Op.1, D.15, L.64-65 ; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I.Cilt, Ankara, 1989, s.35.

²⁵ *Azerb. Cum.SPİA*, F.609, Op.1, D.15, L.65.

²⁶ 28 Mart'ta imzalanan “Esir Mübadele Sözleşmesi” için bkz. Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, s.357-359; *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, IV,Moskova, 1957, Belge No.21, s.32-34; *Düştur*, 3.Tertip, C.II, s.118-128; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, D.I, C.XI, s.334-337.

vermişti. Bu kararın uygulanması için gerekli ortamın oluşturulmasına çaba gösterildiği RSFSR Hükümeti, Dış İşleri Halk Komiseri G. Çiçerin'in TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya verdiği, 18 Mayıs ve 21 Mayıs (1921) tarihli notalarından anlaşılmaktadır. Çiçerin bu notalarında; Kars Bölgesi'nde bulunan Rus köylüleri olan Molokanlara kötü davranıldığını, onların bu topraklardan göçmeye zorlandığını, yerlerine Türklerin yerleştirildiğini ve hatta onları askere almak için baskılar yapıldığını belirterek, derhal bu türlü davranışların önüne geçilmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemektedir²⁷. Ali Fuat Paşa, 24 Mayıs'ta, Çiçerin'e verdiği cevapta, konu hakkında bilgisi bulunmadığını, Ankara ile haberleşmede güçlükler çektiğini, belirtilen sorunun çözülmesi için Rusya'nın Ankara'daki temsilcisi vasıtasıyla doğrudan Ankara Hükümeti ile irtibata geçmesini Çiçerin'e önermiştir²⁸.

Bu tarihlerden itibaren Kars Bölgesi'nde yaşayan Molokanlar, Moskova'da oluşturulan Türk-Sovyet dostluk ilişkilerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Ali Fuat Paşa'nın önerileri üzerine, bu sorunun çözümünün Ankara'da olduğunu kavrayan Çiçerin, RSFSR Hükümeti'nin Ankara'daki Yetkili Temsilcisi olarak tayin edilen S.P. Natsarenus'a bu işi havale etmiştir²⁹. 19 Haziran'da, Ankara'ya gelen Natsarenus ile TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında yapılan görüşmelerde, Molokan Sorunu'na bir çözüm bulunmaya çalışılmış ve bu amaçla Molokanların durumunu incelemek ve göç işleriyle ilgilenmek üzere bir Türk-Sovyet Komisyonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon 2 Ağustos 1921'de kurularak görevine başlamıştır³⁰.

Ancak bu oluşturulan komisyonun çalışmalarının da sorunu çözmeye yetmediği görülmektedir. Zira Çiçerin'in 13 Kasım 1921'de Ali Fuat Paşa'ya verdiği oldukça sert protesto notasında³¹, Kars Bölgesi'nde yaşayan Rus halkının her türlü yasa dışı kovuşturmaya ve baskıya hedef olduğunu, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde özellikle bu konuya büyük önem verdiklerini belirtmekte, bütün haklar ve Moskova Antlaşması hükümlerinin çiğnendiği, Rus topraklarına geçmek isteyen Molokanların Türk uyruklu gibi kabul edilerek, silah altına alınmaya başlandığını, bunun eşine zor rastlanır keyfi bir davranış olduğunu vurgulayarak, bu dayanılmaz eylemleri şiddetle protesto etmektedir.

²⁷ *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:88, s.128-129, Belge No:91, s. 131-132. Bu belgeler Stefanos Yerasimos, tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır (Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No:110, 111, s.373, 374). Bu belgeler ekte verilmiştir. Bkz. Ek: 2, Ek:3.

²⁸ *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:91, 'e ek, s.132; Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, Belge No:112, s.375. Bkz. Ek.4.

²⁹ S.P. Natsarenus, 3 Mayıs 1921'de, RSFSR'in Ankara Büyükelçiliği'ne atanmıştır (Çiçerin, *Stati i Reçi Po Voprosom Mejdunaradnoy Politiki*, s.197).

³⁰ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.336.

³¹ Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No:146, s.430-431; *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:303, s.493-496. Bkz.Ek.5.

Çiçerin bu notasında; Rusya Hükümeti'nin Kars Bölgesi'nden çıkmak isteyen ve bu isteklerini resmen bildiren bütün Molokanların Rus vatandaşı olarak sayılmasını, Molokanların Türkiye'de askeri göreve alınma girişiminin yasa dışı kabul edileceğini ve şimdiye kadar bu üzücü olaylara meydan veren Türk sorumluların cezalandırılmasını resmen ve kesinlikle talep ettiğini bildirmekte ve zamanında Rusya'ya göç etmek olanağına sahip olmayan Molokanların bugün buldukları yerlerde, bir yıl daha kalma hakları bulunduğuna ilişkin bir mutabakat olduğunu da sözlerine eklemektedir.

Türkiye'de kalma kararını alan Molokanlara gelince, Çiçerin bu konuda, milli azınlıkların haklarına karşı saygı gösterileceğini belirten Misak-ı Milli'nin Moskova Antlaşması ile kabul edilen ilkelerinin uygulanmasının doğru olacağını, bunların millî ve dinî haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini, Çarlık Rejimi'nin bile Molokanların dinî inançlarına saygı göstererek, onları askerlikten muaf tuttuğunu, kaldı ki Misak-ı Milli'de ifade olunan özgürlük ilkelerini ilan eden bir hükümetin, bu konuda Çarlık'ın zulmünü bile gölgede bırakan hareketlerde bulunmaması ve böyle hareketleri haklı olarak kabul etmemesini istemektedir.

Çiçerin son olarak, Türk Hükümeti'nin konuya önem vererek, kendilerine karşı açık bir düşmanlık olarak değerlendirilebilecek eylemlerden kaçınması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Çiçerin'in konu ile ilgili olarak, 2 Aralık 1921'de, Ali Fuat Paşa'ya verdiği ikinci nota daha serttir. Bu nota, Molokanların Türk-Sovyet ilişkilerinde ne kadar büyük bir sorun haline geldiğini açıkça göstermektedir. Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşmaya da atıf yapılan bu notada³²; Türk yetkililerinin bu antlaşmadan sonra davranışlarında değişiklik olduğu imâ edilerek, ortaya çıkan durumun ciddi olarak değerlendirileceği bildirilmektedir. Bunu kendilerine karşı düşmanca bir hareket olarak gören Çiçerin, bu sorun çözülmeye kadar Rusya'daki Türk esirlerinin ülkelerine iade edilmeleri ile ilgili işlemlerin durdurulduğunu açıklayarak, Rus işçi kitlelerinin küçük düşürülmesine asla izin verilmeyeceğini belirtmiştir.

Bütün bu gelişmeler oldukça ilginçtir. Yani Moskova Konferansı esnasında, ne Türk tarafı, ne de Rus tarafı Molokanlar ile ilgili hiçbir şeyden söz etmezken, bu konu gündeme dahi getirilmezken, bir anda Türk-Sovyet ilişkilerinde Çiçerin'in bu kadar sert notalarına sebep teşkil edecek duruma nasıl gelmiştir? Moskova Konferansı yapılırken Rusya Heyeti, Kars'taki Molokanların durumunu ve varlığını bilmiyorlar mı idi? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. Zira daha 1921 Ocak ayında, RSFSR Hükümeti'nin Ankara Büyükelçisi olarak atanarak, Kars'a gelen Medivani burada 24 gün gibi uzun süre kalarak, Molokanlar arasında Bolşevik propaganda ve teşkilatlandırma gibi faaliyetlerinde bulunmuştu. O zaman, RSFSR Hükümeti'nin Kars Bölgesi ile ilgili çok daha farklı düşünceleri olduğu ve bu düşünceleri gerçekleştirmek için de bir Rus unsuru olarak Molokanlara ihtiyaç

³² Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No:149, s.434; *Dokümanı Vneşney Politiki SSSR*, IV, Belge No:319, s.557. Bu belgenin kopyası ekte verilmiştir. Bkz. Ek.6.

duyduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Aslında bu gerçeği hem bölgede bulunan Kâzım Karabekir Paşa, hem de Moskova'da bulunan TBMM Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa gayet iyi anlamıştı. Bu nedendir ki daha öncede belirttiği üzere, Kâzım Karabekir Paşa, Medivani'yi uyardığı gibi durumu TBMM Hükümeti'ne bildirmiş ve bunun sonucunda Molokanların sınır dışı edilmesi kararı verilmişti. Ali Fuat Paşa da 26 Mayıs 1921'de, Ankara'ya gönderdiği kapsamlı raporda şunları yazacaktı³³:

“Fihakika, Ruslar bizi hiç olmazsa 1914 hududunun gerisine atmakla Kafkas şimendiferlerini tehditten kurtaracağı gibi İslâm âlemi üzerinde son senelerde kazandığımız nüfuzu da tenkis eder. Bundan başka Aras mıntikasıyla Van ve Muş havalisini Ermenistan'a ilhak ederek hem İngiliz efkâr-ı umumiyesini kazanırlar. Zahiren buna mukabil âlem-i İslâmın teveccühünü ve muhabbetini feda edecektir ki bunun da tesiratını Ermenistan ve Gürcistan'a aleyhimize ilân-ı harp ettirmek ve kendileri bîtaraf gibi görünmek ve Kars havalisindeki Molokanlara bazı ufak-tefek harekât yaptırarak bu harekâtı Bolşevik cereyanı şeklinde göstererek himaye etmek ve muhtelif propaganda vesaitine müracaatla işin iç yüzünü setretmek (gizlemek) suretiyle izaleye çalışacakları tabiidir. Esasen Rusya, İngiltere ile uyularak vaziyet-i hariciyesini takviye ettikten sonra İslâmların bir aksülâleminde korkacak vaziyette de değildir.

“Hülasa, Rusların “komünizm inkılâbı”nı hükümetçilik şekline dökmelerine göre, bugünkü vaziyet-i kaviyelerine güvenerek tarihî Rus siyasetine avdet etmek üzere oldukları anlaşılmaktadır”.

Bu raporu 10 Haziran 1921'de, Kâzım Karabekir Paşa'ya bildiren Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi Paşa, şu hususu da ilave edecektir³⁴:

“Binaenaleyh: Rus dostluğuna karşı müteyakkız bulunulması hükümetçe Avrupa ile vuku bulacak münasebatta Rus siyaset-i dahiliye ve hariciyesinin emperyalizm ve kapitalizm aleyhine cihanşümül bir mücadele şeklinden çıkmış olduğundan ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınmasını Şark Ordumuzu daima mutabassır ve her ihtimale karşı hazır bulunmasını arz eylerim”.

Bu sebepledir ki daha önceleri Molokanların Kars'ta kalmaları ve hatta onlardan yararlanmak için Anadolu içlerine dahi gönderilmeleri düşüncesinde olan Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'nın da olurlarını alarak bunların sınır dışına çıkarılmaları için ortamı oluşturma çabasına girişecektir. Nitekim artık Molokanlar, TBMM Hükümeti tarafından, Türkiye'de bulunan Rus sivil esirleri statüsünde görülecek ve 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'nın 13. maddesi kapsamında değerlendirileceklerdir. 13. maddenin ne şekilde uygulanacağını belirten 28 Mart tarihli esirlerin karşılıklı değiştirilmesi sözleşmesinin ilgili maddeleri de Molokanlara uygulanmaya başlayacaktır. Burada konu ile ilgili olarak, sözleşmedeki

³³ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.926.

³⁴ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.926.

ilk iki madde ön plana çıkmaktadır. Birincisi esirlerin üç ay zarfında ülkeden çıkmasını gerektirmektedir ki bu sürede ülkeden çıkamayan esirler bundan sonra o ülkenin vatandaşı gibi işlem görecektir. İkincisi ise, esirlerin vatanlarına gönderilmesi işinin karşılıklı isteğe göre yapılması ve kesinlikle zor kullanılmamasıdır. Bu durumda arzu eden, Rusya'ya göç etmek istemeyen Molokanlar Kars Bölgesi'nde kalabileceklerdir.

İşte bu iki madde bundan sonra Molokanların Türkiye'deki geleceklerini belirleyen maddeler olacaktır. Nitekim sözleşmede ön görülen üç aylık zaman geçtikten sonra Kâzım Karabekir Paşa, Sakarya Savaşı öncesi ilan edilen seferberlik dolayısıyla Kars Bölgesi'ndeki Molokanları da Türk vatandaşları gibi askerî yükümlü sayarak askere almaya başlayacaktır. Bu tarihlerde Kars'ta bulunan Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Kars Konsolosu Hacıbeyli de 1 Kasım 1921 tarihinde, ASSC Dışişleri Halk Komseri M. D. Hüseyinov'a yazdığı mektupta; Kars Bölgesi'nde yaşayan Molokanlar ve Azerbaycanlılardan üç ayı dolduran ve ellerinde belgeleri bulunmayanların Türk idaresi tarafından orduya alınmaya başlandıklarını bildirmektedir³⁵.

Dini inanışlarına göre savaşa, şiddete karşı olan ve askerlik yapmak istemeyen Molokanların, buna tepki gösterecekleri aşikâr idi. Kâzım Karabekir Paşa'nın, "İstiklâl Harbimiz" adlı eserinde Molokanlardan geri hizmetlerde, özellikle nakliye işlerinde yararlandığını, Molokanların buna dahi itiraz ettiklerini ifade etmesi de bunu açıkça göstermektedir³⁶. Bu durum Molokanların büyük bir kısmının yaşadıkları yerleri terkedip, Rusya'ya göç etmek için Rusya'nın Kars Konsololuğu'na müracaat etmelerine yol açacak, böylece kendi istek ve arzuları ile Rusya'ya göç etmeği kabul edeceklerdir. Zira onları Rusya'dan Türkiye'ye, Amerika'ya, Kafkasya'ya getiren sebep de bu değil mi idi?

Moskova Antlaşması'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde ortaya çıkan pek çok sorun ve özellikle Türkiye ile Fransa arasında yapılan "Ankara İtilâfnamesi"nin Anadolu'nun Rusya aleyhine Batı Devletleri'yle anlaşığı yolunda Moskova'da şüpheler uyandırması üzerine alelacele Ankara'ya gönderilen RKP Merkezi Komitesi Üyesi ve Bütün Ukrayna Orduları Başkomutanı M. Frunze³⁷, Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa ile 25 Aralık 1921'de yaptığı görüşmede, Molokanlar Sorunu'nu da gündeme getirerek, bu sorunun çözülmesi için Mustafa Kemal Paşa'dan yardım isteyecektir. M. Frunze bu görüşme esnasında; Kars'ın Türklere

³⁵ Azerb. Cum. SPHIA, F.609, Op.1, D.76, L.6.

³⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.878.

³⁷ M. Frunze ve Türkiye'ye gelişi hakkında bkz. (M.V. Frunze, *İzbraniye Proizvedeniye*, Moskova, 1984, s.20-24; M.V. Frunze, *Türkiye Anıları*, Rusça'dan Çeviren: Ahmet Ekeş, İstanbul, 1978; A.N.Heyfets, "Rol Missii M.V. Frunze v Ukreplenii Drujectvennih Sovyetsko-Turetskih Otnoşeniy", *Voprosı İstorii*, No.5, Moskova, 1962, s.90-104; A.M.Şamsuddinov; "Ukrainsko-Turetskiy Dogovor 2 Yanvary 1922 g." , *Uçeniye Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, C.XVII, A.N. SSSR, Moskova, 1959, s.174-181; Karabekir *İstiklâl Harbimiz*, s.1098.)

verilmesinden sonra, Molokanların Rusya'ya göçmek istediklerini, ancak antlaşmalarda belirtilen süre içerisinde Rusya'ya dönemediklerinden dolayı, onlar Türk vatandaşları gibi askeri yükümlü sayılarak, orduya çağrılmaya başlandıklarını ifade etmiştir. Frunze, belki bu işi Kâzım Karabekir'in kendi inisiyatifi ile yaptığını, Ankara Hükümeti'nin bununla ilgili olmayabileceğini de belirterek, Rusya'nın içinde bulunduğu güçlükler dolayısıyla, antlaşmada gösterilen kısa süre içerisinde, Molokanların Rusya'ya nakledilemediklerini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'dan Molokanlara, yazın yetiştirdikleri ürünleri toplamalarına kadar geçici olarak eski oturdukları yerlerde kalmalarına izin verilmesini isteyen M. Frunze, bu önemsiz konunun Türk-Sovyet ilişkilerinde yanlış anlamalara sebebiyet vermeyeceğini umduğunu sözlerine eklemiştir. Ayrıca bu geçici süreden sonra, onların Rusya'ya temsilcilerini göndererek, yerleşecekleri yerleri seçeceklerini ve bu seçtikleri yerlere göçtürülecekleri garantisini de vermiştir³⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Frunze'ye verdiği cevapta; bu konu ile ilgili olarak çok az bilgisi bulunduğunu, ancak Molokanlar konusunun gerçekten de Türk-Sovyet ilişkilerinde çok önemsiz bir sorun olduğunu belirterek, Rusya'nın durumunu anlayışla karşıladığını ve sorunu Frunze'nin istekleri doğrultusunda halledeceğini söylemiştir³⁹. Böylece 1921 başlarından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir sorun haline gelen ve Çiçerin'in TBMM Hükümeti'ne oldukça sert notalar vermesine yol açan Molokanlar Sorunu'nun çözüme kavuşturulmasında M. Frunze ve Mustafa Kemal Paşa görüşmelerinde olumlu yönde adımlar atılmıştır.

Bu tarihten sonra Molokanlar peyderpey Rusya'ya göçürülmeye başlanmıştır. Her ne kadar Kâzım Karabekir Paşa, en son 20 Ocak 1922 tarihine kadar, Molokanlar Türkiye'den çıkmadıkları takdirde askere alınacaklarına dair Ankara'dan kendisine emir geldiğini, bunun üzerine "Kars Rus Sovyet Konsolosu Norman"ın kendisini ziyaret ederek, Molokanların askere alınması halinde Rusya'daki Türk tebasının da askere alınacağını söylediğini, kendisinin Rus Konsolosu'na, belirtilen tarihte gitmezlerse askere alınacaklardır, artık yapılacak bir şey olmadığı cevabını verdiğini⁴⁰ belirtmesine rağmen, 1922 yılı içerisinde Molokanların Rusya'ya göçlerinin devam ettiği görülmektedir. Şöyle ki Kâzım Karabekir Paşa, Kars Mutasarrıflığı'na atanarak, 27 Haziran 1922'de, Kars'a gelen Ali Rıza Bey'e; Molokanların alınan karar gereğince Rusya'ya sevkine muntazam bir şekilde devam edildiğini söyleyerek, onlardan boşalan köylerin harap olmasına meydan vermeden, gelen göçmenlerin yerleştirilmesini istemektedir⁴¹.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki Rusya'ya gitmek istemeyerek, Türkiye'de kalmak isteyen Molokanlara, Türkiye'de kalmaları için izin verilmiştir. Ancak Rus yetkililerinin bunlar arasında yaptığı propaganda ve askerlik görevini yapmak istememeleri gibi sebeplerle, Kars Bölgesi'ndeki Molokanların büyük bir

³⁸ *Azerb. Cum. MDEYTA*, F.28, Op.1, D.68, L.12-13.

³⁹ *Azerb. Cum. MDEYTA*, F.28, Op.1, D.68, L.17.

⁴⁰ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.1005.

⁴¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.1085.

kısmı, Türkiye’de kalmaktansa Rusya’ya Anavatanlarına dönmeyi tercih etmişlerdir. Bunların sayısının tahminen on binin üzerinde olması gerekir⁴².

Orhan Türkdoğan, “Etnik Sosyoloji” isimli eserinde; “Molokanlar, 1917 Devrimi’yle tercih hakkını kullanarak, Rusya’ya gitmeyip Kars’ta yaşantılarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle, cemaat komünizme karşı çıkmış, geleneklere bağlı dini bir grup olarak kalmayı tercih etmişlerdir.”⁴³ diye yazmaktadır ki bu ifadenin tam olarak gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Zira Molokanların yüzde doksanı 1922 yılı sonlarına kadar Kars’ı terk ederek, Rusya’ya göçmüşlerdir. Ancak bu ifade Türkiye’de kalan çok az sayıdaki Molokanları içine alabilir ki Molokanların da tamamının 1962 yılında Komünist Rusya’ya göç ettikleri unutulmamalıdır. Milli Mücadele döneminde Molokanların bir kısmının Bolşevik propagandalardan etkilendiklerine dair, yukarıda da belirtildiği gibi bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu tarihlerde Molokanların büyük bir kısmının Rusya’ya göç etmesinin asıl sebebi, TBMM Hükümeti’nin bu konuda izlediği siyasetin gereğidir. Göçenlere göre oldukça az Molokanların Türkiye’de kalma sebebi ise, komünizme karşı olmaları değil, yaşadıkları yerleri terk etmek istememeleri ve o günkü durumda oldukça iyi koşullarda yaşamalarıdır.

Rusya’ya gitmek istemeyerek, Türkiye’de kalan Molokanların büyük bir bölümü Kars’ın Yalınçayır (Zührap), Atçılar ve Çalkavur Köylerinde ve ayrıca bir bölümü de Kars, Ağrı ve Erzurum’un çeşitli bölgelerine dağılmış bir şekilde 1962 yılına kadar yaşamışlardır. 1960 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, Türkiye’de bulunan Molokanların sayısı yaklaşık olarak 1600 kişidir⁴⁴.

1962 yılına kadar Türkiye’de yaşayan bu insanlar niçin bir anda Rusya’ya göç etmişlerdir? Bu konu üzerine yapılan en önemli çalışma, Z. F. Fındıkoğlu tarafından yazılan “Türkiye’de İslav Muhacirleri” adlı eserdir. Fındıkoğlu bu eserinde; Sovyet Rusya’nın İstanbul Konsolosluğu’nun Molokanlar arasında yaptığı propagandaların etkisi üzerinde durarak, dini sebeplerin yanısıra, bununda etkili bir faktör olduğunu vurgulamaktadır⁴⁵. Ekonomik durumları ve ihmal de bu sebepler arasında gösterilebilir.

Molokanların Türkiye’yi terk edişleri, basında oldukça büyük bir yankı uyandırmıştır. Cavit Orhan Tütengil, 22 Ağustos 1922 tarihli Dünya Gazetesi’nde, bu göç olayını bir dram olarak ele almakta ve şunları kaydetmektedir⁴⁶:

⁴² 1912 yılı Rus sayımlarına göre, Kars Bölgesi’nde 13.563 Rus sektantı (tarikât mensubu) bulunduğu ve bunun büyük bir oranının Molokan olduğu dikkate alınırsa, 1922 yılına geldiğinde, bölgedeki Molokanların sayısının on binden fazla olduğu rahatlıkla tahmin edilebilir.

⁴³ Orhan Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, İstanbul, 1998, s.269.

⁴⁴ Türkdoğan, *Molokanların Tarihçesi ve Türk Kültürü İçinde Molokanlar*, s.22.

⁴⁵ Ziyaettin F.Fındıkoğlu, *Türkiye’de İslav Muhacirleri*, İstanbul, 1966, s.40-45.

⁴⁶ Cavit Orhan Tütengil, “Molokanların Dönüşü”, *Dünya*, 22 Ağustos 1962.

“Malakanları Rusya’ya dönüşe adeta zorlayan dışardan evlenme (exogamie) geleneğinin mevcut olmayışına veya bunun sağlanamamış bulunmasına karşılık yedi göbekten öncesi ile evlenmelerin zina gibi telakki edilmesidir. Bu ağır telakkiye rağmen içinde bulunulan koşullar Malakan cemaatinde iki göbeğe kadar evlenmelere vücut vermekte idi. Böylece geleneğe sıkıca bağlı kalınmasını isteyen yaşlılarla dışardan evlenilmesini savunan gençler arasında bir görüş ayrılığı ortaya çıkmış bulunuyordu. Zümre ruhunu kurtarmayı her şeyin üstünde gören yaşlıların Rusya’ya gitmekten başka bir çıkar yol olmadığını ileri sürmelerine karşılık, gençlerin Türklerle kız alıp vermeye taraftar oldukları görülmektedir. Gerçi şehir ve dış çevre ile münasebetleri artıran iktisadî şartların zorlamaları neticesinde geleneksel aile düzeni sarsılarak, “birtakım anormal halleri” ortaya çıkmıştır. İki göbeğe kadar yakın akraba ile evlenmelerin sonucunda meydana gelen anormal doğumlar ise “Allah’ın gazabına uğramak” şeklinde yorumlanmıştır.”

“Doğu Anadolu gezimiz sırasında uğradığımız Malakanların toplu halde oturdıkları köylerden biri olan Zührap (Yeni adı Yalınçayır) ve Kars’ta edindiğimiz kanaate göre dönüş olayını sadece dini faktöre bağlamak yerinde değildir. Suyun yüzündeki bu sebebin altında, ihmalimizin ve tutumumuzun da payı bulunduğu muhakkak olan, derin bir çatışma mevcuttur. Maddi bir mahvoluşu, manevi bir çöküntüye tercih eden Malakan cemaati, belki de cazip bir propagandanın etkisi altında bir zamanlar dini kanaat uyuşmazlıkları yüzünden terk ettikleri Çarlık Rusyası’nın bugünkü ateist kollarına atılmaktan geri kalmamışlardır. Böylece tarihin eskimiş sayfalarına yeni bir dram daha eklenmiş olmaktadır”.

Molokanların 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları sonrası başlayan Türkiye serüveni, 1962 yılında böylece tamamen son bulmuştur. Rusya, Amerika ve Kanada’daki Molokanlar hakkında bugüne kadar çok önemli çalışmalar yapılarak, buraldaki Molokanların tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik durumları üzerine detaylı bilgiler ortaya konulmasına karşın, Molokanların Türkiye’de geçirdikleri 80 yıla yakın bir süreçle ilgili bir çok nokta henüz tam olarak aydınlatılamamıştır. Ayrıca 1962 yılında Türkiye’den Rusya’ya göç eden Molokanların, bu tarihten sonraki yaşamları da incelenmesi gereken bir konu olarak araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Ek-1:

Kâzım Karabekir Paşa'nın Molokanların Yaşadığı Çakmak Köyü'ndeki İzlenimleri (6 Şubat 1921)

“6 Şubat günü Kars'ın batı yakınındaki Malakanların Çakmak Köyü'nde senelik dinî ayine bu halk tarafından davetli idim. Rus Sefiri Medivani'nin, fesat yaptığı bu halkın içtimai vaziyetlerini görmek üzere öğle yemeğine birkaç maiyetimle gittim. Köyün ortasında gayet büyük çadır bezleriyle yapılmış bir salon. Bunun yanında bizi karşılamak üzere ekserisi erkek olmak üzere bir kalabalık Rusça ilahi okuyor. Önlerinde bir masa üstünde bal, peynir, ekme, fakat her üçü de pek nefis cinsten olmak üzere sıralanmış. İkram ettiler, birer lokma yedik. Merasim yerine geldik. 300 kişi kadar alır büyüklükte yerlere ot sermişler, rutubetten halk rahatsız olmasın diye, birkaç da soba kurulmuş. Uzun masalar, iki tarafında sıralar mevcut Malakan köylerinden gelmiş kadın erkek oturmuş. Hepsisi temiz ve zengin köylü kıyafetinde. Benim için yüksekçe bir yer hazırlanmış. Sandalyeler konmuş. Birkaç saat her masadan –yani her köyden- nutuklar, dualar, ilahiler devam etti. Kadınlardan da nutuklar söyleyenler vardı. İlahi ve nutuk sırasında büyük sessizlik oluyordu. Tam karşımda ve halkın tam ortasında İhtiyarlar Meclisi, önlerinde büyük bir İncil, Rusça yazılı. Ara sıra buradan da vaazlar okunuyordu. Bütün sözler, kardeşlik, samimiyet, insaniyet, ahlak ve din üzerine idi. Ara sıra milletimize, hükümetimize, ordumuza da dualar edildi. İki defa karşılık vermeye mecbur kaldım. Yemekten önce her masaya aynı çeşit birer semaver geldi, çay içildi. Sonra her çeşitten bol ve temiz yemek yenildi. 300 köylü kadın ve erkek pek samimi ve sessiz bir tarzda ayin yaptılar ve yine böyle çay içtiler ve yemek yediler. Sigara içmek Malakanlarca en büyük haram sayıldığından, tek bir kimse tütün içmiyor. Bizden de kimsenin içmediğine pek sevindiler ve dinlerine hürmet ettiğimize atfettiler. Malakanlarca, sigara içen bir adamın her fenalığı yapmağa istidadı var sayılıyor. Yemekte hizmet edenlerin yemek vermesi pek ustaca, yan yana dizilen bir çok adam, ikişer ikişer yüzleri birbirine karşı sıralanmışlar, yemek kapları birinden diğerine verişerek gidip geliyor, hizmet edenlerin yüzlerinde büyük bir neşe ve memnurluk görülüyor. Bizim masada başka bütün masalar büyük bir kaptan yiyip içtiler. Su bakraçlarda, isteyene bardağı daldırıp veriyorlar.

Merasimde ve yemekte üç saat kalmak zorunda kaldım, aynı merasimle yolcu edildik. Halk bu dinî toplantının ruhânî lezzetini terketmek istemiyor görülüyordu.

Malakanlar, Ruslar zamanında dahi askerliğe gitmezlermiş, erkekleri hep sakallı. Umumiyetle iri vücutlu, canlı kanlı, sıhhat numunesi insanlar. Elbise ve vücutları temiz. Hayvanları kadana, arabaları çok eşya alır, dört tekerlekli, büyük ve sağlam. Ziraat ekme, biçme aletleri hep son sistem ,yalnız çekme kuvveti beygirdir. Kan dökmek en büyük günah imiş, harpte dahi olsa. Ben onları yalnız nakliyede kullanıyordum. Buna dahi itiraz ediyorlardı. Kars'ın her tarafından şoseler boyunca uzanan bu köylüler teşviklerle Bolşevik teşkilatına başlayarak bugün gösterdikleri samimi hayatlarını bozmaya da başlamışlardı.” (Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.877-878.)

EK: 2 RSFC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya Verdiği 18 Mayıs 1921 Tarihli Nota'nın Rusça Metni ve Türkçe'ye Tercümesi.

**88. Nota Народного Комиссара Иностранных Дел РСФСР.
Послу Турции в РСФСР Али Фуаду**

18 мая 1921 г. № 11/1013

Господин Посол,

С большим сожалением я вынужден снова обратить внимание Правительства Великого Национального Собрания на действия турецких властей, которые вызывают в нашем народе прискорбное удивление и которые нельзя считать не чем иным, как признаком враждебного духа против Российской Федеративной Республики. Из многочисленных сведений, полученных нашими военными властями, явствует, что на Карсской территории совершаются акты насилия по отношению к жителям русского происхождения, оставшимся там в большом количестве.

Турецкие власти насильно выгоняют этих русских из их деревень с тем, чтобы поселить вместо них мусульман, специально привезенных из Малой Азии. В селе Новая Михайловка таким образом поселили 2000 мусульман, а русское население поместили в конюшнях и хлевах. Новые пришельцы засеяли поля. То же самое сделали в селах Гренадерское, Новопокровское и в других.

От имени Российского Правительства протестую самым энергичным образом против подобных действий турецких властей и считаю своим долгом обратить Ваше внимание на те чувства, которые они вызывают в трудящихся массах России перед лицом таких насилий в отношении русского населения Карсской области.

Я обращаю также Ваше внимание на затруднительное положение, в которое нас ставят эти действия ввиду того возбуждения, которое они вызывают в нашем народе. Поймите, что при таких условиях нам невозможно будет идти дальше по пути, о котором говорилось в Вашей ноте № 424 от 15 мая²⁹.

Я глубоко убежден, г. Посол, что Вы в ближайшее время представите точные данные о прекращении этих печальных действий и о перемене поведения местных турецких властей по отношению к русскому населению в указанной области.

Примите, господин Посол, искреннее уверение в моем весьма высоком уважении.

[Çiçerin]

²⁹ Печат. по арх.

**RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası**

18 Mayıs 1921

No.11/1013

Sayın Büyükelçi,

Büyük bir üzüntü ile bir kez daha dikkatinizi, Türk makamlarının, halkımız arasında son derece üzüntü ve şaşkınlık yaratan ve Rusya Federatif Cumhuriyeti'ne karşı düşmanlık ve kin belirtisinden başka türlü yorumlanamayan bazı davranışlarına çekmek zorundayım. Askerî makamlarımızdan alınan birçok haberden anlaşıldığına göre, Kars topraklarında zaten sayıları çok fazla olmayan Rus asıllı nüfusa karşı zorbalıklar yapılmaktadır.

Türk makamları bu Rusları yaşadıkları köylerden kovuyor, bunların yerine Anadolu'dan özellikle getirilen Müslüman ailelerini yerleştiriyorlar. Novaya Mihaylovka köyüne böylelikle 2000 Müslüman yerleştirilerek, Rus nüfusu ahırlarda ve tavlalarda yaşamaya zorlandı. Yeni gelenler tarlalara sahip çıktı. Aynı şey Grenadiyorsoye, Novopokrovskoye ve başka köylerde de yapıldı.

Rus Hükümeti adına şiddetle Türk makamlarının bu tür hareketlerini protesto ediyor, bu gibi hareketler ve zorbalıklar Kars bölgesinde yaşayan Rus nüfusuna karşı tekrarlandıkça, Rusya emekçi kitlelerinde uyandırdıkları tepkilere dikkatinizi çekmeyi kendime görev sayıyorum.

Bu hareketlerin halkımızda yarattığı tepkilerle düştüğümüz güç duruma da dikkatinizi çekmek isterim. Lütfen inanın, bu şartlar altında 15 Mayıs tarihli 424 sayılı notanızda sözü geçen yoldan yürümemiz olanaksızlaşacaktır.

Bize en kısa zamanda bu üzücü olaylara son verildiğine dair inandırıcı kanıtları ileteceğinize ve sözü geçen bölgelerde Türk makamlarının Rus nüfusuna karşı tutumunun değiştiğine dair bilgi vereceğinize inanmaktayım.

Üstün saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

(Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No: 110, s.373.)

ЕК: 3 RSFC Dışışleri Halk Komiseri Çiçerin'in TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya Verdiği 21 Mayıs 1921 Tarihli Nota'nın Rusça Metni ve Tükrkçe'ye Tercümesi.

**№1. Nota Народного Комиссара Иностранных Дел РСФСР
Послу Турции в РСФСР Али Фуаду :**

21 мая 1921 г. № 111/053

Господин Посол,
Российское Правительство было бы счастливо, если бы личные чувства и взгляды, выраженные Вами в Вашем письме за № 443 от 19 мая, высоко дружественный тон которого по отношению к Российской Республике и к нашему народу я глубоко ценю, разделялись всеми турецкими властями.

С глубоким сожалением должен сообщить Вам, что, согласно последним сведениям, поступившим вчера и сегодня от наших военных властей на Кавказе, положение русских крестьян в Карсской области изо дня в день становится все более невыносимым. Произвольные аресты, факты самоуправства, всякого рода насилие, кражи и грабежи с вытекающей из всего этого полной нищетой — таково обращение, которому ежедневно подвергаются русские в этих местностях. Согласно телеграмме от 17 мая, все русские мужчины и взрослое население в возрасте от 19 до 45 лет, проживающие в этих провинциях, недавно были объявлены мобилизованными и будут направлены на принудительные работы.

Волнение, вызванное систематическим плохим обращением, жертвами которого являются русские, проживающие в этих провинциях, уже охватило широкие слои населения соседних и южных областей. Если турецкие власти не примут немедленно действительных мер для того, чтобы прекратить это положение вещей, то последствия будут самыми досадными, и наше Правительство будет поставлено в весьма щекотливое положение.

Будучи убежденными в том, что Вы, господин Посол, поймете исключительную серьезность положения, созданного указанными обстоятельствами, и принимая во внимание чувства непоколебимой дружбы по отношению к Российской Республике, которые Вы вновь выразили в вышеупомянутой ноте, мы твердо надеемся, что ваше Правительство немедленно примет все необходимые меры для того, чтобы прекратить положение, с продолжением которого мы не можем мириться.

Примите, господин Посол, искренние уверения в моем весьма высоком уважении.

Георгий Чичерин

Печат. по арх.

**RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası**

21 Mayıs 1921

No.11/1053

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti, tarafınızdan 443 sayılı mektubunuzda açıklanan görüşlerle Rusya Cumhuriyeti ve halkımıza karşı belirtilen yüce dostluk duyguları bir de Türk makamlarınca paylaşılmış olsa, son derece bahtiyar olacaktır.

Dün ve bugün Kafkasya'daki askeri makamlarımızdan alınan haberlere göre Kars bölgesindeki Rus köylülerin durumları gün geçtikçe dayanılmaz bir hale geldiğini büyük bir üzüntü ile bildirmek zorundayım. Keyfi tutuklamalar, gelişigüzel yönetim, her türlü zorbalıklar, yağma, hırsızlar ve bunun sonucu olarak soyulanların tam bir yoksulluğa düşmesi –işte, bu bölgelerde yaşayan Rusların karşılaştıkları davranışlar ve günlük yaşamları, 17 Mayıs tarihli telgrafa göre, 19-45 yaş arasındaki bütün nüfus ve bütün Rus erkekleri bu yakınlarda seferber edilerek zorla çalıştırılmakmış.

Sistematik olarak uygulanan bu kötü davranış kurbanlarının, bu bölgelerde yaşayan Rus aileleri oldukça komşu eyalet ve güney bölgelerinde duyuldu, bu haber geniş halk çevreleri arasında yayıldı. Türk makamları bu duruma en kısa zamanda son vermezlerse, bu olayların sonuçları son derece can sıkıcı olacak ve Hükümetimiz çok zor bir duruma düşecektir.

Söz konusu tutumla yaratılmış olan durumun ciddiyetini anlayacağınız inanarak ve adı geçen notanızda belirttiğiniz sarsılmaz dostluk duygularınızı da göz önünde bulundurarak, Hükümetinizin gereken her türlü tedbiri derhal alarak, sürdürülmesine sabredilemeyecek bu duruma bir son vereceğini kuvvetle umuyoruz.

Yüksek saygılarının kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi

Georgi Çiçerin

(Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No: 111, s.374.)

EK: 4 TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın RSFC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in 21 Mayıs 1921 tarihli Nota'sına, 24 Mayıs 1921 Tarihli Cevabının Rusça Metni ve Türkçe'ye Tercümesi.

На эту ноту был получен следующий ответ Али Фуата от 24 мая 1921 г. № 459:

«Господин Комиссар,

Я не сомневался, что Российское Советское Правительство убеждено в том, что искренние чувства дружбы, которые я имел честь выразить в своем письме за № 443 от 19 мая 1921 г., являются также чувствами народа и Правительства Турции по отношению к народу и Правительству Советской России, причем народ и Правительство Турции твердо убеждены, что народ и Правительство России воодушевлены аналогичными чувствами по отношению к ним.

Я принял все возможные меры с тем, чтобы сообщить своему Правительству текстуально содержание Вашего любезного письма за № 11/1053 от 21 мая 1921 г. Я не времени направить господину Комиссару ответ, который получил из Ангары, но, будучи убежденным в том, что до получения от моего Правительства сведений по вопросу, в котором мы говорим, переписка между Российским Советским Правительством и Турецким Государством в Москве не может привести к каким-либо решающим и определенным результатам, и, принимая во внимание, что Посольству часто с трудом удается связаться с Ангарой, в то время как Шародинский Комиссарат по Иностранным Делам РСФСР через свое Представительство в Ангаре, с которым он имеет радиосвязь, может разрешить этот вопрос легче и значительно быстрее, я вынужден заявить господину Комиссару, что самым надежным и оперативным средством для быстрого и радикального решения данного вопроса является прием его рассмотрением Комиссаратом [Иностранных Дел] Правительства РСФСР с Ангорским Правительством через своего Представителя в этом городе.

Примите, господин Комиссар, искренние уверения в моем самом высоком уважении».

(*Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, IV, Belge No:91'e Ek, s.132.*)

Ali Fuat Paşa'nın G. V. Çiçerin'e Cevabı

24 Mayıs 1921

No.459

Sayın Komiser,

Eminim ki, Rusya'nın Sovyet Hükümeti, 19 Mayıs 1921 tarihli ve 443 sayılı mektubumda (2) belirtmiş olduğum samimi dostluk ifadelerimin aynı zamanda Türkiye Hükümeti'nin Sovyet Rusya Hükümeti'ne ve halkına karşı duyduğu dostluk ve içtenliğin ifadesi olduğundan kuşku duymamaktadır. Türkiye Hükümeti ve halkımız, Rusya halkı ve hükümetinin de kendilerine karşı aynı duyguları beslediğine emindir.

21 Mayıs 1921 tarihli ve 11/1953 sayılı dostane yazınızın (3) tüm metninin olduğu gibi Hükümetime iletilmesi için gereken her önlemi aldım. Ankara'dan alacağım cevabı da sayın Komisere iletmekte gecikmeyeceğim, ancak, söz konusu olan sorun hakkında kendi hükümetimden haber almadan, Rusya Sovyet Hükümeti ile Moskova'daki Türkiye Elçiliği arasındaki yazışmaların herhangi bir kesin ve belirgin sonuçlar büyük güçlüklerle haberleşebildiğini de dikkate alarak, öte yandan da RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin radyo-telgraf üzerinden Ankara'daki Elçiliği ile çok daha çabuk bağlantı kurabileceğini düşünerek, sorunun bu yoldan çok daha kolay ve çabuk çözümlenebileceğine inanıyorum. Bunun için sayın Komisere, bu konunun kökten ve en kısa yoldan çözülmesi için, RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin Ankara'daki Elçilikleri aracılığıyla doğrudan doğruya Ankara Hükümeti ile ilişkiye geçip gerekli kararın alınmasını öneririm.

En derin saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Komiser.

(Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No: 112, s.375.)

EK: 5 RSFC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya Verdiği 13 Kasım 1921 Tarihli Nota'nın Rusça Metni ve Türkçe'ye Tercümesi.

Я должен выразить возмущение тем более решительным образом, что в был информирован о том, что молоко, желавшему покинуть Карскую провинцию, подвергается грубому обращению и телесным наказаниям, являющимся целью заставить их отказаться от России. Мы можем рассмотреть также акты только как открыто враждебные по отношению к России, и подобное поведение турецких властей особенно вышедшем этапе ее политики.

Я должен сделать аналогичное заявление в связи с арестами, которых подвергают монокане при вступлении в контаж с Российским Консульством. Что же касается тех монокан, которые приняли решение остаться в Турции, то мы считаем, что в отношении этих монокан должны применяться признания намя в Московском договоре турецкий Национальный пакт, предусматривающий уважение прав национальных меньшинств. Если мы в целом признали Национальный пакт, то было бы более чем странно не признавать его в отношении его применения к русскому национальному меньшинству в том, что касается признания его религиозных прав. Даже царский режим не посмел посягать на религиозные убеждения монокан и не пригуждала посягать и продолжало военной службой. С тем большим основанием Правительство должно было считать себя вправе совершать в этой области акты, перед которыми отсутствовал широк.

Позволю себе напомнить Вам, господин Посол, что Российское Правительство уже было вынуждено прибегнуть к репрессиям, когда данный вопрос впервые возник некоторых времени спустя после подписания Московского договора. Российское Правительство вынуждено уделять, этому вопросу исключительное серьезное внимание при существующей международной конъюнктуре, и я позволяю себе выразить твердую надежду, что Турецкое Правительство не отступит от своей общей позиции, которую оно до настоящего времени занимало в отношении России, и не будет совершать в этой области акты, которые не могли бы расцениваться иначе, как враждебные по отношению к нам.

Примите, господин Посол, искренние уверения в моем весьма высоком уважении.

Личн. по деп. Et.S. 5 6.15-497

[Çiçerin]

303. Nota Narodного Комиссара Иностранных Дел РСФСР Послу Турции в РСФСР Али Фуату

13 ноября 1921 г. № 11552

Российское Правительство с глубоким сожалением вынуждено констатировать, что, несмотря на его неоднократные протесты и требования, русское население Карской провинции продолжает подвергаться преследованиям и беззакониям. Я уже имел честь указать Вам, что мы считаем этот вопрос исключительно важным для добрых отношений между Россией и Турцией. Однако сведения, которые мы недавно получили из Карской провинции, свидетельствуют о том, что действия турецких властей против русского населения и в особенности акты насилия по отношению к этому населению все только не прекратились, но даже усилились. Вопреки всякому праву и духу Московского договора, монокане, выражаясь железом перейти на советскую территорию, рассматриваются как турчане податные и приносятся к продолжению военной службы, что является исключительным произволом.

Выражая самый решительный протест и возмущение в связи с этими злоупотреблениями актами, в особенности должен выразить недоумение по поводу того, что турецкий представитель Казим Карабасир-паша в беседах с Российским Представителем товарищем Ганецким утверждал, что я якобы согласился с тем, чтобы монокане, выражаясь железом помянуть Карскую провинцию, считались турецкими подданными и подлежали продолжению военной службы. Это лишение всяких оснований утверждение, которое может лишь вызвать у меня большое удивление, вынуждает меня заявить, что все последики этой ложной констатации, а также все заявления, которые могли сделать введенные ею в заблуждение российские представители, должны рассматриваться как не имеющие силы. Российское Правительство считает своим долгом официально потребовать, чтобы монокане, выражавшие желание покинуть Карскую провинцию, считали российскими гражданами и чтобы всякий попытка заставить их продолжать военную службу в Турции была признана совершенно незаконной и чтобы все турецкие власти, совершившие столь преступные действия, понесли положенное наказание. Добавляю, что установление и признание, что эти монокане в связи с необходимостью переселить в Россию в настоящее время, сохраняют право оставаться в их теперешнем местопребывании в течение еще одного года.

**RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası**

13 Kasım 1921

No.11/5452

Sayın Büyükelçi,

Rus Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, defalarca yaptığı uyarı, protesto ve istemlerine rağmen, Kars bölgesinde yaşayan Rus halkının, her türlü yasa dışı kovuşturmaya ve baskıya hedef olduğunu belirtmek zorundadır. Daha önceleri de belirtmiş olduğum gibi, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde özellikle bu soruna büyük önem vermekteyiz. Ancak bu günlerde Kars bölgesinden alınmış olduğumuz haberler, Türk makamlarınca Rus halkına karşı baskı hareketlerine son verilmediği gibi, tersine, daha da artırdığını göstermektedir. Bütün haklar ve Moskova anlaşması hükümleri çiğnenerek, Sovyet topraklarına geçmek isteyen Molokanlar Türk uyruklu kimseler gibi kabul edilerek üstelik silah altına alınıyor. Bu ise, eşine zor rastlanırlar bir keyfi davranıştan başka bir şey değildir.

Bu dayanılmaz eylemleri şiddetle protesto edip isyan duygularımı açıklarken, özellikle Türk temsilcisi Kâzım Karabekir'in Rus temsilcisi yoldaş Ganetski ile yaptığı görüşmelerde, Kars ilini terk etmek arzusunu bildirmiş olan Molokanların Türk uyruğunda kalmasını ve silah altına çağrılmasını kabul ettiğimi iddia etmesi karşısında duyduğum şaşkınlığı ifade etmek isterim. Hiçbir aslı ve dayanağı olmayan bu iddia beni son derece hayrete düşürüyor ve resmen şunları bildirmeme zorluyor: Bu asılsız iddialardan çıkacak bütün sonuçlar ve bu sonuçlara kanan ve şaşırarak Rus temsilcilerinin yapacakları herhangi bir açıklamanın hiçbir hükmü yoktur. Rusya Hükümeti, Kars bölgesinden çıkmak isteyen ve bu isteklerini resmen bildiren bütün Molokanların Rus vatandaşı olarak sayılmasını, Molokanların Türkiye'de askerî göreve alınma girişiminin yasa dışı kabul edileceğini ve şimdiki kadar bu üzücü olaylara meydan veren Türk sorumlularının cezalandırılmasını resmen ve kesinlikle talep eder. Şunu da ekleyelim ki, vaktiyle Rusya'ya göç etmek olanağına sahip olmayan Molokanların bugün buldukları yerde bir yıl daha kalma hakları bulunduğuna ilişkin resmî bir mutabakat bulunmaktadır.

Özellikle, Kars ilinden ayrılmak isteyen Molokanların Rusya'ya dönmelerinden vazgeçmeleri için son derece kaba, vahşi uygulamalarla karşı karşıya kaldıklarını ve hatta kendilerine dayak atıldığını, her türlü ağır baskıların yapıldığını

kesinlikle öğrendiğimden bütün bunlara karşı çıktığımı en kesin bir şekilde bildiririm. Bu gibi eylemleri Rusya'ya karşı açık bir düşmanlık olarak kabul etmekteyiz ve Türk makamlarının bu tür davranışı, Türkiye'nin bugünkü politik çizgisindeki genel konumu hakkında da bizi şüpheye düşürmektedir.

Rus Konsolosluğu ile temas kurmak isteyen Molokanların tutuklanmaları ile ilgili olarak yukarıdaki açıklamamı bir kez daha tekrarlarım.

Türkiye'de kalma kararını alan Molokanlara gelince, bizce, bu Molokanlara, millî azınlıkların haklarına karşı saygı gösterileceğini belirten Misak-ı Milli'nin Moskova Anlaşması ile kabul ettiğimiz ilkelerin uygulanması doğru olacaktır. Biz Misak-ı Milli'yi bütünüyle kabul ettikten sonra, bu paktın Rus millî azınlığına karşı tanınmaması ve dini haklarına saygı gösterilmemesi yersiz ve yakışıksız bir hareket olacaktır. Çarlık rejimi bile Molokanların dini inançlarına göz dikmiş değildir ve Molokanlar bu rejim sıralarında bile askerlikten muaf tutulmuşlardır. Kaldı ki Misak-ı Milli'de ifade olunan özgürlük ilkelerini ilân eden bir hükümetin, bu konuda Çarlığın zulmünü bile gölgede bırakan hareketlerde bulunmaması ve böyle hareketleri haklı olarak kabul etmemesi gerekir.

Bir de şunu hatırlatmak isterim ki, sayın Büyükelçi, Rusya Hükümeti Moskova anlaşmasının imzalanmasından çok kısa bir süre sonra bu sorun ortaya çıktığında, sert çıkışlarda bulunmak zorunda kalmıştı. Rusya Hükümeti, mevcut uluslar arası konjonktür karşısında bu konuya özel bir dikkatle sarılmak zorundadır; umarım ki Türk Hükümeti Rusya'ya karşı bugüne dek aldığı tavırlardan vazgeçecek ve bu alanda bize karşı açık bir düşmanlık olarak değerlendirilebilecek eylemlerde bulunmayacaktır.

Dolayısıyla, derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Çiçerin

(Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No: 146, s.430-431.)

ЕК: 6 RSFC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in TBMM Hükümeti Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya Verdiği 2 Aralık 1921 Tarihli Nota'nın Rusça Metni ve Türkçe'ye Tercümesi.

319. Нота Народного Комиссара Иностранных Дел РСФСР
Послу Турции в РСФСР Али Фуаду

2 декабря 1921 г. № 5575

Господин Посол,

Российское Правительство к своему глубокому сожалению считает себя обязанным констатировать недружественное отношение Турецкого Правительства, выраженное в Вашем письме № 1193 от 1 декабря. Г-ну Послу известно, что Карсский договор касается отношений между Турцией и Кавказскими Республиками; попытка применить его положения к русским, оставшимся на территориях, уступленных Турции, доказывает, следовательно, отсутствие какого-либо действительного доказательства для защиты не подданных квалификации действий турецких властей по отношению к русским гражданам. Если во время пребывания г. Панецкого в Турции Турецкое Правительство разрешало годичное пребывание русским, которые заявили бы о своем желании возвратиться в Россию, и если теперь, после заключения договора с Францией, Турецкое Правительство берет обратно свое слово, мы сделаем из этого выводы, которые напрашиваются. Русские, оставшиеся в уступленных территориях, станут турецкими подданными только в том случае, если они не подадут заявления о репатриации в установленные сроки. Если в Киликии все христиане освобождаются от военной службы, а в Карсе в настоящее время к таковой принуждаются даже русские, которые как молочане были освобождены от военной службы царизмом, то мы понимаем, что это может означать.

Распоряжения были даны для приостановления репатриации турок, оставшихся в России, и им будет объяснено, кто и почему несет ответственность за их тяжелое положение. Советское Правительство не может допустить унижения русских рабочих масс, представителем воли которых оно является.

Примите, господин Посол, уверение в моем высоком уважении.

ЕК. 6

Чичерин

Печат. по арх.

**RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'nin
Türkiye'nin RSFSC'deki Büyükelçisi
Ali Fuat'a Notası**

2 Aralık 1921

No.5575

Sayın Büyükelçi,

Rusya Hükümeti büyük bir üzüntü duyarak, 1 Aralık tarihli ve 1193 sayılı yazımızda da ifadesini bulmuş olan Türkiye Hükümeti'nin hiç de dostça olmayan davranışını kaydetmek zorundadır. Sayın Büyükelçi, sizin de bileceğiniz gibi, Kars Anlaşması Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleri ile ilgilidir; bu anlaşma hükümlerini Türkiye'ye bırakan topraklarda öteden beri yaşamakta olan Ruslara da uygulama girişimi, Türk Hükümeti'nin Rus vatandaşlara karşı hiçbir şekilde nitelendirilemeyen bu eyleminin geçerli olacak herhangi bir kanıttan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Yoldaş Ganetski'nin Türkiye'de bulunduğu sıralarda, Türk Hükümeti, Rusya'ya dönmek isteyen Ruslara bir yıl daha kalmalarına izin verdikten sonra, şimdi, Fransa ile anlaşma imzalar imzalamaz bu sözüntü geri alıyorsa, biz de kendiliğinden ortaya çıkan sonucu gereğince değerlendireceğiz. Türkiye'ye bırakılan topraklarda kalmış bulunan Ruslar, saptanan süre içinde ülkesine iade edilmek konusunda gerekli dilekçe vermedikleri takdirde Türk uyruğuna geçecektir. Kilikya'da bütün Hıristiyanlar askerlik görevinden muaf tutulurken, Kars'ta Çarlık zamanında bile askere alınmayan Molokanlar bugünlerde silah altına alınıyorsa, bunun ne anlama geldiğini çok iyi anlamaktayız.

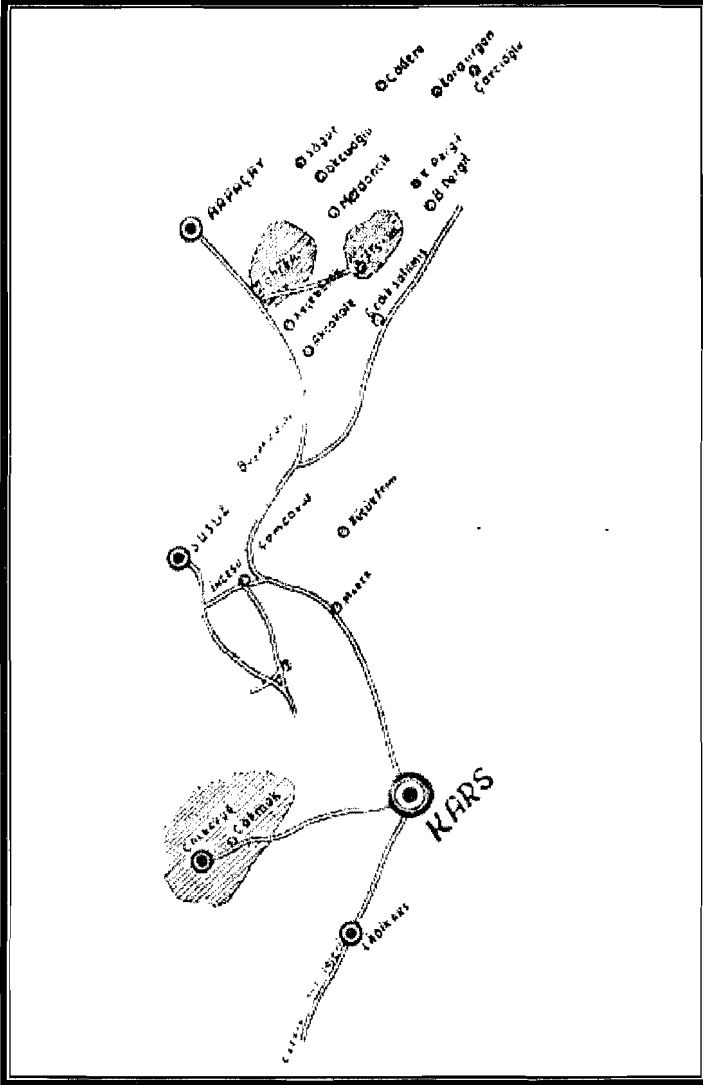
Rusya'daki Türklerin ülkelerine iade edilmeleri ile ilgili işlem durdurulmuştur. Bu ağır durumlarından dolayı kimin ve neden sorumlu olduğu kendilerine bütün açıklığıyla anlatılacaktır. Sovyet Hükümeti, temsilci olduğu Rus işçi kitlelerinin küçük düşürülmesine asla izin veremez.

Dolayısıyla saygılarımın kabulünü dilerim, sayın Büyükelçi.

Çiçerin

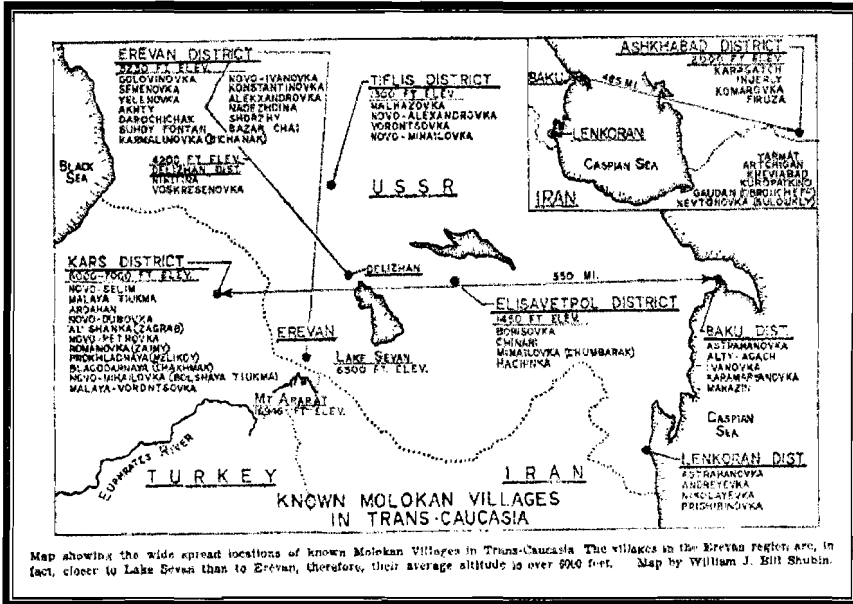
(Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Belge No: 149, s.434.)

EK: 7 Molokanlar'ın Kars Bölgesi'nde 1962 Yılına Kadar Topluca Yaşadıkları Yerleri Gösterir Kroki.

(Orhan Türkoğan, *Molokanların Toplumsal Yapısı*, Erzurum, 1971, s.19.)

EK: 8 Transkafkasya'da Molokan Köyleri.

Map showing the wide spread locations of known Molokan Villages in Trans-Caucasia. The villages in the Erevan region are, in fact, closer to Lake Sevan than to Erevan, therefore, their average altitude is over 2000 feet. Map by William J. Bill Shubin.

Kars Bölgesinde Yaşayan Molokanlara Ait Çeşitli Fotoğraflar*

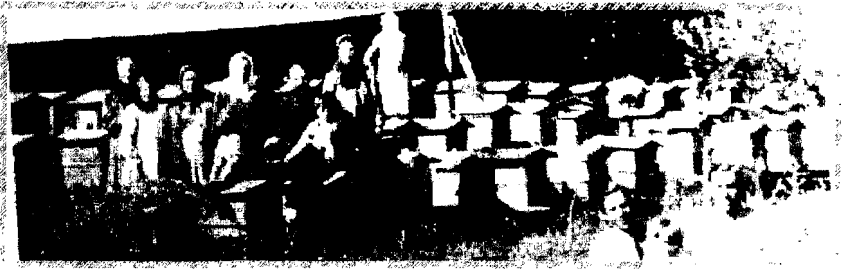
Kars'ta Ana Cadde

---

* Bu Fotoğraflar, <http://gecko.gc.maricopa.edu/clubs/russian/molo.../index-2.ht> web sitesinden alınmıştır.

Bir Gurup Yaşlı Molokan (Kars)

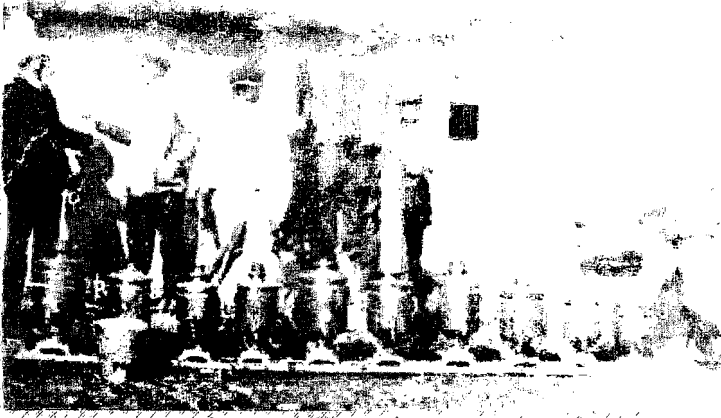
Arıcılık Yapan Molokanlara Ait Bir Fotoğraf (Kars)

Çakmak Köyü'nde Bir Molokan Evi (Kars)

Bir Molokan Evi (Kars)

Molokan Köyü'nde Samavarlar (Kars)

Çakmak Köyü'nde 102 Yaşında Bir Molokan (Kars)

Çakmak Köyü'nde Bir Molokan Kadın (Ann Tolmasof) (Kars)

Molokan Köyü'nde Bir Düğün Töreni (Kars)

Genç Molokan Kızlar (Kars)

